

महाराष्ट्र शासन- कृषि विभाग
नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प
३० अर्केड, वर्ल्ड ट्रेड सेंटर, कफ परेड, मुंबई ४०० ००५

दूरध्वनी क्र. - ०२२-२२१६३३५१

ई-मेल - mahapocra@gmail.com

जा क्र. नादेकसंप्र-०३२१/ प्र क्र - ३०/ कृषिविद्या/ खरीप नियो. / २०२१/२३३ दिनांक: १०.०३.२०२१

प्रति,

जिल्हा अधीक्षक कृषि अधिकारी
(प्रकल्पातील सर्व जिल्हे)

विषय - नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पांतर्गत 'विकेल ते पिकेल' या संकल्पनेवर आधारीत खरीप हंगाम नियोजन विषयक मार्गदर्शक सुचना निर्गमित करणेबाबत. . .

नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्पांतर्गत 'विकेल ते पिकेल' या संकल्पनेवर आधारीत खरीप हंगाम नियोजन विषयक मार्गदर्शक सुचना सहपत्रित करण्यात येत आहेत. सदर सुचनांचे अवलोकन करून प्रकल्पांतर्गत निवडलेल्या गावांमध्ये खरीप हंगामापूर्वी साधारणपणे माहे एप्रिल २०२१ पासून बैठकांचे आयोजन करावे.

सदर बैठकांदरम्यान गावपातळीवर चर्चा करताना मागील वर्षाच्या खरीप हंगामाचा आढावा, पाण्याचा ताळेबंद, 'विकेल ते पिकेल' या संकल्पनेनुसार आणि पाण्याच्या ताळेबंदाच्या आधारे घ्यावयाच्या पिकाचे नियोजन, हवामान अनुकूल तंत्रज्ञान, हवामान अनुकूल वाणांचे बिजोत्पादन/ बियाणे बँक तयार करणे, वृक्षलागवड व फळबाग लागवड आणि शेतमालाची विक्री व्यवस्था व शेतमालाची मूल्यवृद्धी या मुद्द्यांच्या आधारे चर्चा करावी. तसेच बैठकीअंती गावस्तरीय खरीप पिक नियोजन आराखडा तयार करून घ्यावा. जिल्हास्तरीय खरीप हंगाम आढावा सभेमध्ये याबाबत सादरीकरण करावे.

जिल्हास्तरीय खरीप हंगाम नियोजन सभेपूर्वी सदर बैठका होणे अवश्यक असल्याने समुह सहाय्यकनिहाय बैठकांचे वेळापत्रक तयार करून त्यानुसार बैठका पार पाडाव्यात.

आगामी खरीप हंगामासाठी शुभेच्छा !!

10/03
(विकास चंद्र सस्तोगी)
प्रकल्प संचालक

प्रत- माहितीस्तव

१. खाजगी सचिव, मा. मंत्री (कृषि व मासैक), मंत्रालय, मुंबई
२. सचिव, कृषि, कृषि विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३. व्यवस्थापकीय संचालक, महाबीज, अकोला
४. आयुक्त, कृषि, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
५. संचालक, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, पुणे
६. संचालक (मृद व जलसंधारण), कृषि आयुक्तालय, पुणे
७. विभागीय कृषि सहसंचालक, औरंगाबाद, लातूर, अमरावती, नागपूर, नाशिक

प्रत- माहितीस्तव व शीघ्र कार्यवाहीस्तव

१. संचालक (संशोधन), डॉ. पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापीठ, अकोला
२. संचालक (संशोधन), वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषि विद्यापीठ, परभणी
३. संचालक (संशोधन), महात्मा फुले कृषि विद्यापीठ, राहुरी
४. संचालक, अटारी, पुणे
५. प्रकल्प संचालक (आत्मा), (प्रकल्पातील सर्व जिल्हे)
६. उपविभागीय कृषि अधिकारी (प्रकल्पातील सर्व उपविभाग)

प्रतिलिपी -

प्रकल्प व्यवस्थापन कक्षातील सर्व विशेषज्ञ

नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प

“विकेल ते पिकेल” या संकल्पनेवर आधारित

गाव निहाय खरीप हंगाम नियोजन करण्याबाबत मार्गदर्शक सूचना

प्रकल्पाच्या उद्देशानुसार निवडलेल्या गावातील शेतकऱ्यांना हवामानास अनुकूल पद्धतीने आणि किफायतशीरपणे शेती करण्यास सक्षम करणे अभिप्रेत आहे. यासाठी प्रकल्पांतर्गत धोरणात्मक उपाय, संस्थात्मक उभारणी, शेतीशी निगडित भागधारकांची क्षमता बांधणी, हवामानास अनुकूल तंत्रज्ञानाचा अवलंब या सूत्रांवर आधारित रचना केलेली असून त्यानुसार क्षेत्रीय स्तरावर अंमलबजावणी करण्यात येत आहे. गाव हा प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीचा पायाभूत घटक आहे आणि यासाठी गावस्तरावरील निर्णयप्रक्रिया ही प्रभावी अंमलबजावणीसाठी निर्णायक ठरते. प्रकल्पांतर्गत निश्चित केलेल्या सूत्रांचा अवलंब करून गावातील शेतीचा आणि पर्यायाने गावचा विकास साधण्याकरिता वस्तुनिष्ठ विकास आराखडा तयार करून त्यानुसार कालबद्ध अंमलबजावणी करण्याच्या उद्देशाने ग्रामपंचायत स्तरावर नव्याने संस्थात्मक रचना निर्माण केली असून त्याद्वारे “ग्राम कृषि संजीवनी समिती” गठीत करण्यात आली आहे.

गावातील शेतीमध्ये हवामान अनुकूल बदल घडवून आणायचा असल्याने तसेच “विकेल ते पिकेल” या संकल्पनेवर आधारित पिकांचे नियोजन करावयाचे असल्याने प्रकल्पाच्या सहाय्याने प्रत्येक गावामध्ये नव्याने शेतीचे नियोजन करणे शक्य आहे, याबाबत ग्राम कृषि संजीवनी समितीस जाणीव करून देणे आणि त्याबरोबरच कृती कार्यक्रम तयार करणे देखील गरजेचे आहे. शेतीच्या नियोजनामध्ये पाण्याच्या उपलब्धतेचा घटक सर्वात महत्त्वाचा आणि निर्णायक असतो. आणि हे महत्त्व लक्षात घेऊन प्रकल्पामार्फत प्रत्येक गावाचा पाण्याचा ताळेबंद तयार करण्याची शास्त्रशुद्ध व अद्यायवत पद्धती विकसित करण्यात आलेली आहे. पाण्याच्या वापराबाबत शेतकऱ्यांमधील आणि गावचे निर्णय घेणाऱ्या घटकांमध्ये असलेली समज फारच महत्त्वाची असते आणि अशी समज वाढविण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करण्याची गरज असल्याचे लक्षात आलेले आहे. प्रकल्प क्षेत्रातील गावांमध्ये शेतीचे प्रामुख्याने दोनच हंगाम म्हणजे खरीप आणि रबी असे आहेत. याशिवाय तुरळक ठिकाणी उन्हाळी पिके तसेच अल्प प्रमाणात एकवर्षीय आणि बहुवर्षीय पिके घेतली जात आहेत. प्रत्येक शेतकरी स्वतः वर्षभरात पिकविण्यात येणाऱ्या पिकांचे नियोजन करत असतो ही बाब लक्षात घेऊन सर्व शेतकऱ्यांना हवामान अनुकूल शेतीपद्धतीसाठी प्रवृत्त करणे ही गावाची सामुहिक जबाबदारी आहे. आणि याबाबतची जाणीव प्रत्येक गावाला करून देवून त्यांचेकडून हंगामनिहाय पिकांचे नियोजन करून घेणे आवश्यक आहे.

पिकांचे नियोजनासाठी आवश्यक मुलभूत माहिती

प्रकल्पाच्या विविध डिजिटल माध्यमातून प्रत्येक गावासंबंधी मुलभूत माहिती एका ठिकाणी संकलित होत आहे आणि त्याबरोबरच ही माहिती अद्यावत होत आहे. यामध्ये गावाचे शेतीविषयक नियोजनासाठी आवश्यक माहितीचा समावेश आहे. शेतीचे हंगामी स्वरूप लक्षात घेऊन खरीप, रबी आणि उन्हाळी हंगामाचे नियोजन करण्यासाठी या माहितीचा उपयोग करता येईल. सदर माहिती ही आकडेवारीच्या आणि नकाशाच्या स्वरूपात उपलब्ध असून ग्राम कृषि संजीवनी समितीकडे असलेल्या सूक्ष्म नियोजन आराखड्यामध्ये तसेच कृषि सहाय्यक आणि समूह सहाय्यक यांचेकडे असलेल्या मोबाईल ॲपमध्ये ही माहिती उपलब्ध आहे. तसेच यापैकी बहुतांशी माहिती प्रकल्पाचे वेबसाईटवर (mahapocra.gov.in) “ग्राम कृषि संजीवनी विकास दर्शिका” स्वरूपात सर्वांसाठी खुली आहे.

पिकनियोजनासाठी उपलब्ध माहितीचा तपशील :

अ.क्र.	माहितीचा तपशील	उपलब्धतेचे स्वरूप
१	गावाचे भौगोलिक आणि भूमी उपयोगिता नुसार क्षेत्र	तक्ता
२	गावाचे सूक्ष्म पाणलोट नुसार झोन व क्षेत्र	तक्ता
३	जमिनीचा उंच सखलपणा आणि मातीचा प्रकार	नकाशा
४	झोननिहाय शेती असलेले सर्वे नंबर	नकाशा
५	मागील वर्षाचे हंगामनिहाय व पिकनिहाय पेरणी क्षेत्र व त्याची झोन निहाय ढोबळ विभागणी	तक्ता
६	मागील पाच वर्षांमध्ये पडलेला पाउस, पावसाचे दिवस आणि खंड	तक्ता
७	निरीक्षण विहिरींची पाण्याची पातळी	तक्ता
८	शेतीसाठी घेतलेल्या विहिरींची संख्या	तक्ता
९	विहिरीशिवाय इतर पाण्याचे स्रोत	तक्ता
१०	गावचा पाण्याचा ताळेबंद	तक्ता
११	आठमाही किंवा बारमाही पाणी उपलब्ध असलेला भूभाग	नकाशा
१२	पाण्याची उपलब्धता अत्यंत कमी किंवा नगण्य असलेला भूभाग किंवा जेथे बहुतांशी वेळा ओलाव्याचा ताण जाणवतो असा भूभाग	नकाशा
१३	हंगामी सिंचनाखालील क्षेत्र आणि विद्युत मोटर/ डीझेल पंप संख्या	तक्ता
१४	सूक्ष्म सिंचनाखालील क्षेत्र आणि शेतकरी यादी	तक्ता
१५	गावातील उपलब्ध ट्रॅक्टर, पेरणी यंत्रे, बीबीएफ यंत्रे संख्या	तक्ता
१६	मागील वर्षी मिळालेले प्रमुख पिकांचे सर्वसाधारण एकरी उत्पादन व उत्पादन खर्च	तक्ता
१७	जवळपास असलेली विक्री व्यवस्था (बाजार समिती इ.)	तक्ता
१८	मागील वर्षी प्रमुख पिकांना मिळालेला बाजारभाव	तक्ता
१९	मागील वर्षी प्रमुख पिकांवर आलेले कीड-रोग	तक्ता

वरील माहितीमध्ये नव्याने संकलित होणाऱ्या इतरही माहितीची भर पडणार आहे.

माहितीच्या आधारे सामुहिक निर्णय घेण्याची गरज

उपलब्ध माहितीचा उपयोग कशासाठी आहे आणि असेलच तर तो कसा करायचा याबाबत गावांमध्ये आणि विशेषतः शेतकऱ्यांमध्ये अज्ञान असू शकते. म्हणून उपलब्ध माहितीची उपयुक्तता पटवून देणे हे क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांपुढे खरे आव्हान आहे. आणि हे काम केवळ एक-दोन वेळा चर्चा करून पूर्ण होणार नाही हेही लक्षात घेतले पाहिजे. यासाठी गावातील शेतीच्या समस्यांशी ही माहिती कशी निगडीत आहे आणि त्या समस्या सोडविण्यासाठी उपलब्ध माहितीचा किती चांगला उपयोग होऊ शकतो हे प्रत्यक्ष उदाहरणावरून तसेच स्वतःच्या अथवा इतरांच्या अनुभवावरून शेतकऱ्यांना आणि गावकऱ्यांना पटवणे आवश्यक आहे.

प्रकल्प क्षेत्रातील शेतीच्या समस्यांमध्ये सर्वात गंभीर समस्या म्हणून पाण्याच्या अथवा मातीतील ओलाव्याच्या कमतरतेकडे सर्वांचे लक्ष वेधणे हे फार महत्वाचे आहे. पाण्याची समस्या जरी सर्वांना परिचित असली आणि ती स्थानिक पातळीवर सोडविणे शक्य नाही असा दावा गावातील काही व्यक्ती करत असतील तरी या समस्येची शास्त्रीय पद्धतीने आणि सोप्या भाषेत उकल करणे आणि त्यावरील उपाय गावातील शेतकऱ्यांच्या हातात आहे हे पटवून देणे शक्य आहे. समस्या वैयक्तिक स्वरूपाच्या दिसत असल्या तरी सोडवणूक सामुहिक स्वरूपात केली पाहिजे. कारण शेती वैयक्तिकरित्या कसली जाते, पण त्यासाठी उपलब्ध होणारे पाणी भूगर्भामध्ये एकच आहे आणि वेगवेगळ्या प्रवाहांनी ते जोडले गेले आहे. याबद्दल गावामध्ये एकमत होणे हीच या गंभीर समस्येच्या उत्तराकडे जाण्याची पहिली पायरी आहे. पाण्याबद्दल सखोल चर्चा करताना प्रत्यक्ष ज्या शेतकऱ्यांना नेहमीच या समस्येला तोंड द्यावे लागते त्यांचे अनुभव समजून घेतल्यास वस्तुस्थिती आणखी स्पष्ट होण्यास मदत होते.

पाण्याच्या प्रश्नामुळे शेतीच्या नियोजनाकडे गंभीरतेने घेण्यास सुरुवात होऊन आगामी हंगामातील पिकांचे नियोजन आणखी समन्यायी तसेच उपलब्ध संसाधनाचा सुयोग्य वापर करणारे होऊ शकते. पिकांच्या नियोजनामध्ये पाण्याबरोबरच इतरही घटक विचारात घ्यावे लागतात. स्थानिक हवामानास सुयोग्य पिके, पिके लागवडीचे तंत्रज्ञान आणि सल्ला, अधिक उत्पादन देणाऱ्या आणि बदलत्या हवामानास तोंड देणाऱ्या बियाण्याची व इतर निविष्टांची उपलब्धता, काढणी पश्चात व्यवस्था, मुल्यवृद्धीच्या संधी, बाजाराभिमुख पीकपद्धती इ. घटकांचाही पाण्याइतक्याच गांभीर्याने विचार करावा लागतो. म्हणून उपलब्ध माहितीचे कृतीमध्ये रूपांतर करण्याची गरज आहे. सर्वसाधारणपणे गावातील निर्णयप्रक्रियेमध्ये ग्रामपंचायत आणि बुजुर्ग लोकांचा प्रभाव दिसून येतो. त्याबरोबरच गावातील युवकांनी तसेच महिलांनी या निर्णयप्रक्रियेमध्ये सहभागी होणे गरजेचे आहे. म्हणून या सर्व विषयांवर सार्वमत होण्यासाठी ग्राम कृषि संजीवनी समिती, ग्रामपंचायत आणि

ग्रामसभा या सर्व पातळीवर विचारविनिमय होणे गरजेचे आहे. याची सुरवात खरीप हंगामापूर्वी प्रत्येक गावामध्ये एका विशेष बैठकीचे आयोजनाने करण्यात यावी.

“विकेल ते पिकेल” या संकल्पनेवर आधारित

खरीप हंगाम नियोजन बैठक घेण्याबाबत मार्गदर्शक सूचना

प्रकल्पांतर्गत निवडलेल्या गावांमध्ये शेतीचे हंगामनिहाय नियोजन करण्यासाठी ग्राम कृषि संजीवनी समितीमार्फत प्रत्येक हंगामाचे पूर्वी शेतकऱ्यांची बैठक घेऊन हंगामाचा पीक नियोजनाचा आराखडा करून घेण्यासाठी पुढील मार्गदर्शक सूचनांचा अवलंब करण्यात यावा.

- **बैठकीची वेळ:** खरीप हंगामाच्या पूर्वी साधारणपणे एप्रिल महिन्यामध्ये बैठक घ्यावी.
- **बैठकांचे वेळापत्रक:** प्रकल्पाचे प्रत्येक गावात बैठक घ्यावयाची असल्याने समूह सहाय्यक यांनी संबंधित ग्रामपंचायतीचे सरपंचांशी चर्चा करून वेळापत्रक तयार करावे. प्रकल्पाचे प्रशिक्षण ॲपमध्ये (Training App) नोंदवून सदर वेळापत्रक उपविभागीय कृषि अधिकार्यांनी तालुका कृषि अधिकारी, मंडळ कृषि अधिकारी, कृषि पर्यवेक्षक, कृषि सहाय्यक आणि संबंधित गावाचे सरपंच यांना कळवावे.
- **बैठकीचे आयोजन** ग्राम कृषि संजीवनी समितीने करावे. बैठकीची सूचना ग्राम संजीवनी समितीने नियोजित दिनांकाच्या अगोदर एक आठवडा सर्व संबंधितांना द्यावी
- **बैठकीस उपस्थिती :** सरपंच, ग्राम कृषि संजीवनी समितीचे सदस्य, ग्राम पंचायतीचे सदस्य, विविध कार्यकारी सोसायटीचे सदस्य, प्रगतीशील व इतर शेतकरी, पशुपालक, शेतकरी/ महिला बचत गटाचे सदस्य, ग्रामसेवक, तलाठी, कृषि सहाय्यक, समूह सहाय्यक, शेतीशाळा प्रशिक्षक, कृषि तार्ई, कृषिमित्र, महावितरणचे लाईनमन, वनपाल, गावाशी संबंधित सिंचन प्रकल्पाचे क्षेत्रीय कर्मचारी(असल्यास).
- **बैठकीचे ठिकाण :** प्रकल्पाच्या प्रत्येक गावामध्ये ग्रामपंचायत, शाळा किंवा ग्रा.कृ. सं.समितीच्या सहमतीने कोणतेही सार्वजनिक ठिकाण
- **बैठकीची विषयसूची :**
  १. मागील वर्षाच्या खरीप हंगामाचा आढावा घेणे (पाऊस, पिकनिहाय क्षेत्र व उत्पादकता, किड-रोगांचा प्रादुर्भाव)
  २. गावातील शेतीसाठी पाण्याचा ताळेबंद समजावून सांगणे
  ३. “विकेल ते पिकेल” या संकल्पनेनुसार आणि पाण्याचा ताळेबंदाच्या आधारे खरिपामध्ये घ्यावयाच्या पिकांचे व फळपिकांचे नियोजन करणे
  ४. पड जमिनीवर तसेच नाला काठावर वृक्ष/ बांबू लागवडीचे आणि वन्य प्राण्यांपासून संरक्षण करण्यासाठी जैविक कुंपण तयार करण्याचे नियोजन करणे.

५. जमिनीची सुपीकता वाढविण्यासाठी नियोजन करणे.
६. अधिक उत्पादनासाठी हवामान अनुकूल तंत्रज्ञान आणि पिकांचा उत्पादन खर्च कमी करण्याचे उपाय याबद्दल माहिती देणे.
७. हवामान अनुकूल वाणांचे बिजोत्पादन घेणे तसेच बियाणे बँक तयार करणेसाठी नियोजन करणे.
८. शेतमालाची विक्री व्यवस्था आणि शेतमालाची मूल्यवृद्धी याबाबत नियोजन करणे.

- **बैठकीसाठी आवश्यक साहित्य:**

कृषि सहाय्यकाने बैठकीचे ठिकाणी गावाशी संबंधित सर्व माहिती नकाशे आणि तक्ते स्वरूपात सोबत ठेवावी. नकाशे A-O आकारात असावेत.

- **विषयनिहाय चर्चा करण्यासाठी कार्यपद्धती**

१. **मागील वर्षाच्या खरीप हंगामाचा आढावा**

- गावामध्ये मागील वर्षी पडलेल्या पावसाबद्दल तपशीलवार माहिती द्यावी. यामध्ये एकूण पाऊस, महिनानिहाय पाऊस, पावसाचे दिवस अशी माहिती द्यावी.
- गावासाठीचा पाऊस मोजण्याचे पर्जन्यमापक यंत्र कोठे बसवले आहे ते सांगावे आणि स्वयंचलित हवामान केंद्राद्वारे पाऊस, तापमान, आर्द्रता आणि वाऱ्याचा वेग व दिशा याबाबत संकलित होत असलेल्या माहितीबद्दल सांगावे.
- मागील वर्षी गावामध्ये पेरणी झालेल्या पिकनिहाय क्षेत्राची माहिती द्यावी.
- मागील दोन्ही हंगामात घेतलेल्या पिकांवर पडलेल्या किडी-रोगांची माहिती सांगावी.
- मागील खरीपातील पिकांची एकरी उत्पादकता किती आली आणि गावामध्ये कमीत कमी किती आणि जास्तीत जास्त किती आली याबद्दल माहिती सांगावी.

२. **गावातील शेतीसाठी पाण्याचा ताळेबंद समजावून सांगणे**

- सन २०२० मधील पाऊस विचारात घेवून गावचा पाण्याचा ताळेबंद तयार करावा. असा ताळेबंद सुक्ष्मनियोजानाचे वेळी तयार केला असल्यास पुन्हा तयार करण्याची आवश्यकता नाही.
- पाण्याच्या ताळेबंदाच्या चार्टमधील प्रत्यक्ष ताळेबंदाचा तक्ता वाचून दाखवावा व त्याबद्दल उपस्थितांना काय समजले हे जाणून घ्यावे
- गावाची पाण्याची गरज ठरवताना वापरलेल्या घटकांची (लोकसंख्या, पशुधन, पिके, जमीन उपयोगिता) माहिती द्यावी

- पडलेल्या पावसाच्या पाण्यापैकी पिकाने किती पाणी वापरले, जलसंधारण कामे आणि गावतलावामध्ये किती पाणी साठवले गेले, गावशिवारामध्ये किती पाणी अडवले गेले याची आकडेवारी समजावून सांगावी
- अपधाव शिल्लक असल्यास किती आहे आणि शिल्लक नसल्यास किती तुट आहे याबद्दल सविस्तरपणे सांगावे.
- अपधाव शिल्लक असल्यास कोणती कामे करावयाची आणि तूट असल्यास कोणत्या उपाययोजना कराव्यात याबद्दल सविस्तर चर्चा करून माहिती द्यावी.

३. “विकेल ते पिकेल” या संकल्पनेनुसार आणि पाण्याचा ताळेबंदाच्या आधारे खरिपामध्ये घ्यावयाच्या पिकांचे नियोजन

सदर बैठकीतील हा सर्वात महत्वाचा विषय असल्याने त्याबद्दलची मांडणी अतिशय मुद्देसूद आणि वस्तुस्थितीला धरून करावी.

अ. बाजारातील मागणीच्या आधारे पिकरचना नियोजनासाठी मुद्दे -

- गावातील सध्याची पिकरचना म्हणजेच पिकनिहाय व हंगामनिहाय क्षेत्र उपस्थितांना वाचून दाखवावे
- मागील काही वर्षातील बदलत्या पिकरचनेविषयी चर्चा करून त्याची कारणे समजून घ्यावीत तसेच त्यामुळे होत असलेले फायदे किंवा तोटेही चर्चेमध्ये आणावेत.
- मागील वर्षी प्रमुख पिकांना मिळालेल्या बाजारभावाची चर्चा करावी.
- पिके बदलण्यामध्ये बाजारभावाचा असणारा प्रभाव किती आणि इतर कारणे किती यावर चर्चा करावी आणि कोणत्या पिकांवर बाजारभावाचा प्रभाव जास्त आहे याची प्रामुख्याने माहिती द्यावी.
- आपल्या भागातील हवामान व जमीन ज्या पिकांना पोषक आहे अशा बाजारात मागणी असलेल्या पिकांची यादी तयार करावी.
- बाजारात मागणी असलेल्या पिकांचे अर्थशास्त्र, बाजारपेठ आणि विक्रीव्यवस्था याबद्दल समजावून सांगावे आणि प्रायोगिक तत्वावर तसेच मोठ्या प्रमाणावर लागवड करावयाच्या पिकांची यादी तयार करावी.
- ज्या शेतकऱ्यांनी बाजारातील मागणीनुसार नवीन पिकाची लागवड करून विक्रीचा अनुभव घेतला आहे अशा शेतकऱ्यांचे अनुभव ऐकून घ्यावेत.
- अशा रीतीने बाजारातील मागणीनुसार म्हणजेच “विकेल ते पिकेल” तत्वानुसार पीक आराखडा तयार करावा.

तयार केलेल्या पीक आराखड्यानुसार पेरणीचे नियोजन करण्यासाठी पाण्याची उपलब्धता हा प्रमुख घटक असल्याने या पुढील चर्चा “पाण्याच्या ताळेबंदानुसार पिकांचे नियोजन” कसे करावे यावर घडवून आणावी.

आ. पाण्याच्या ताळेबंदानुसार पिकांचे नियोजन करण्यासाठी लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे-

- अगोदर चर्चा केलेप्रमाणे पाण्याचा ताळेबंद समजला आहे हे लक्षात घेऊन त्याचा उपयोग करून पिकांचे नियोजन कसे करावे यासाठी चर्चा करावी
- गावामध्ये कोणत्या झोनमध्ये भूजलाची तसेच इतर पाणीसाठ्याची कमतरता आहे आणि कोणत्या झोनमध्ये चांगली उपलब्धता आहे याबद्दल चर्चा करावी
  - नकाशाच्या आधारे झोन, जमिनीचा उंचसखलपणा, मातीचा प्रकार, पिकाखालील क्षेत्र, नाल्यांचे प्रवाह आणि त्यावर जलसंधारणाची कामे झाली असल्यास त्याबद्दल विस्ताराने समजावून सांगावे.
  - ज्या शेतकऱ्यांची शेते पाण्यापासून वंचित आहेत त्यांना मिळत असलेले उत्पादन हे इतर शेतकऱ्यांच्या तुलनेने कसे कमी आहे आणि जर एखादे पाणी मिळाल्यावर उत्पादनात कशी वाढ होते हे गावातीलच इतर भागातील शेतकऱ्यांची उदाहरणे घेऊन समजावून द्यावे. उत्पादनातील फरकाचे गणित आर्थिक स्वरूपात मांडल्यास समजायला आणखी सोपे जाऊ शकते.
  - कमी उत्पादनाची कारणे समजावून सांगावीत. यावेळी मागील पावसाळ्यातील एकूण पाऊस, पावसाचे दिवस, पावसाचे वितरण, पावसातील खंड, वाढलेले तापमान याबद्दल आकडेवारीसह चर्चा करावी. यासाठी सूक्ष्म नियोजन अॅपमधील नोंदी आणि गावातील सूक्ष्मनियोजनामधील माहितीच्या नोंदी विचारात घ्याव्यात.
  - अशा कमी उत्पादन होत असलेल्या शेतीला किमान एका पिकापुरते पाणी कसे उपलब्ध होऊ शकेल यावर तसेच आहे या परिस्थितीमध्ये तंत्रज्ञानाच्या मदतीनेदेखील उत्पादन वाढीचे उपाय सुचवावेत. सुचवलेले उपाय स्थानिकरित्या करण्याजोगे असल्याने त्यासाठी सामुहिक जबाबदारी घेण्यास शेतकरी गटांना किंवा त्या भागातील सर्व शेतकऱ्यांना प्रवृत्त करावे.
  - संभाव्य उपायामध्ये कमी कालावधीच्या पिकांचा तसेच कमी कालावधीच्या वाणांचा विचार करावा व त्यानुसार सध्याच्या पिकरचनेमध्ये करावे लागणारे बदल समजावून सांगावेत. हवामान अनुकूल वाणांची यादी शेतीशाळा मार्गदर्शक सूचना तसेच कृषि विज्ञान केंद्राच्या मदतीने तयार करावी.
  - जर गावामध्ये एखाद्या झोनमध्ये अधिक पाणी लागणारी पिके घेतली जात असल्यास त्यावर कसे नियंत्रण करावे याबाबत चर्चा करावी. यासाठी त्या पिकांऐवजी कमी पाणी लागणारी पिके घेतल्यास उत्पन्नामध्ये मोठी तफावत न होता

जास्त शेतकऱ्यांना पाणी उपलब्ध होऊन सर्वांच्या जमिनीचा कस टिकून राहण्यास कशी मदत होऊ शकते यावरदेखील चर्चा करावी.

- कमी उत्पादकता आलेल्या शेतामध्ये पडणारे पावसाचे पाणी जास्तीत जास्त प्रमाणात मुरण्यासाठी बांधबंदिस्तीची कामे करण्यास शेतकऱ्यांना प्रवृत्त करावे आणि पावसाळ्यापूर्वी ही कामे पूर्ण करण्याचे नियोजन करावे आणि आता शक्य नसल्यास पावसाळ्यानंतरच्या कामांमध्ये समाविष्ट करावे.
- प्रकल्पाचे मार्गदर्शक सूचनांनुसार बांध बंदिस्तीची (कंपार्टमेंट/ ढाळीचे बांध) कामे प्रस्तावित करावीत.
- संरक्षित पाण्यासाठी शेततळे कसे उपयोगी पडतात यावर उदाहरणासह चर्चा करावी आणि ज्या शेतकऱ्यांना पावसाळ्यापूर्वी शेततळे घ्यावयाचे आहे त्यांना तांत्रिक माहिती द्यावी आणि त्यांचे नियोजन घ्यावे.
- ज्या शेतकऱ्यांना शेततळे करावयाचे आहे किंवा शेततळ्यासाठी अस्तरीकरण करावयाचे आहे त्यांना **प्रकल्पाच्या डीबीटी पोर्टलवर अर्ज** करण्याबाबत माहिती द्यावी.
- भूजल उपलब्धता वाढविण्यासाठी कोणते उपाय करावेत याबाबत माहिती द्यावी तसेच यापूर्वी केलेल्या उपायांची उपयुक्तता पाहण्यासाठी अशा उपचारांचे जवळील शेतकऱ्यांना निरीक्षण करण्यास सांगावे.
- याबरोबरच गावातील **सर्व विहिरींचे पुनर्भरण** करण्यासाठीचा आरखडा तयार करावा.
- ज्या शेतकऱ्यांना त्यांचे विहिरीचे पुनर्भरण करावयाचे आहे त्यांना **प्रकल्पाच्या डीबीटी पोर्टलवर अर्ज** करण्याबाबत माहिती द्यावी.
- या चर्चेअंती खरीपात पेरण्यात येणाऱ्या पिकांचे क्षेत्र निश्चित करावे. सर्व्हे/ खाते नंबर निहाय आरखडा तयार करावा.

४. हवामान अनुकूल तंत्रज्ञान या विषयावरील चर्चा करण्यासाठी कार्यपद्धती

बदलत्या हवामानात पिकांचे उत्पादना घेत असताना पेरणी पासून काढणी पर्यंतच्या सर्व कामांचे जास्तीत अचूकपणे नियोजन करणे महत्वाचे आहे. यासाठी प्रत्येक टप्प्यावर निर्णय घेणे क्रमप्राप्त ठरते. म्हणून याविषयीची चर्चा ही उपलब्ध माहिती आणि अनुभवाच्या आधारे करणे गरजेचे आहे.

- खरीप हंगामासाठी नियोजित पिकांच्या हवामान अनुकूल वाणांचा वापर करण्याबाबत शेतकऱ्यांना मार्गदर्शन करावे आणि त्यामध्ये हवामान अनुकूल गुणधर्म समजावून सांगावेत .

- कापूस पिकासाठी “ एक गाव एक वाण” तत्वावर लागवडीचे नियोजन करावे. यासाठी वाणांची निवड आणि बियाणे उपलब्धता या विषयावर चर्चा घडवून आणावी.
- लागवडीसाठी विकत आणलेल्या किंवा घरचे ठेवलेल्या बियाण्याची उगवण क्षमता तपासण्याबाबत आणि बीजप्रक्रिया करण्याबाबत मार्गदर्शन करावे.
- पिकांच्या पेरण्या मौसमी पावसाच्या आगमनावर अवलंबून असल्याने मान्सूनच्या आगमनाबद्दल मागील काही वर्षांचा अनुभव उपलब्ध माहितीच्या आधारे विषद केल्यास पेरण्याचा कालावधी ठरवण्यासाठी मदत होते. यासाठी मागील ५ वर्षांच्या पावसाच्या आगमनाच्या तारखा सांगाव्यात.
- जर पावसाच्या आगमनास उशिरा सुरुवात होणार असा अंदाज प्राप्त झाल्यास पेरणीबाबत कोणते निर्णय घ्यावयाचे तसेच पेरणीनंतर पावसात मोठा खंड पडल्यास कोणती तयारी करावयाची याबद्दल चर्चा करावी.
- मागील वर्षी वेगवेगळ्या वेळी पेरणी केलेल्या शेतकऱ्यांचे अनुभव घ्यावेत .
- पेरणीची वेळेचा पिकांच्या वाढीवर, किड-रोगांच्या प्रादुर्भावावर, पिकाच्या पक्वतेवर, काढणीची वेळेवर आणि उत्पादनावर कसा परिणाम होऊ शकतो यावर चर्चा करावी आणि योग्य वेळेस पेरणी करण्याचे महत्त्व समजावून सांगावे.
- उशिरा पाऊस, पावसातील खंड किंवा अतिपाऊस अशा परिस्थितीत कोणत्या तंत्रज्ञानांचा अवलंब केल्यास अडचणीवर मात करता येते आणि पिकाचे संभाव्य नुकसान टाळता येते यावर सविस्तर चर्चा करावी.
- पेरणीसाठी उपलब्ध कालावधी मर्यादित असतो तेव्हा गावातील सर्व साधनांचा व मनुष्यबळाचा वापर करून वेळेत पेरणी कशी करता येईल यावर चर्चा घडवून पेरणीचा ढोबळ आराखडा तयार करावा.
- सर्व शेतकऱ्यांना **रुंद वाफा व सरी** (बीबीएफ) पद्धतीने पेरणी करण्यास प्रवृत्त करावे. बीबीएफ पद्धतीने पेरणीसाठी बीबीएफ यंत्राचे नियोजन करावे आणि यंत्रे कमी असल्यास सध्याच्या पेरणी यंत्रामध्ये आवश्यक तो बदल करून घेण्यासाठी देखील नियोजन करावे.
- बीबीएफ यंत्र धारकांना / चालकांना कौशल्य प्रशिक्षणाचे नियोजन करावे.
- बीबीएफ यंत्राने पेरणी करणाऱ्या शेतकऱ्यांना प्रकल्पामार्फत प्रोत्साहनपर अनुदान देय असल्याचे सांगून त्यासाठी प्रकल्पाच्या डीबीटी पोर्टलवर अर्ज करण्याबाबत माहिती द्यावी.

- **खारपान पट्ट्यातील गावांमध्ये विशेषतः कंटूर काढून पेरणी** करण्याबाबत माहिती देऊन त्याचे फायदे समजावून सांगावेत. कंटूरशेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांना त्यांचे अनुभव सांगण्यास प्रवृत्त करावे.
- **शून्य मशागत** तंत्राची माहिती देवून ज्या शेतकऱ्यांनी शून्य मशागतीचा अवलंब सुरु केला आहे त्यांचेकडून **नांगरणी, कुळवणी व पेरणी न करता** पिकांची लागवड कशी करता येईल याबाबतचे अनुभव घ्यावेत.
- **लिंबोळी अर्क** तयार करण्यासाठी गावशिवारातील लिंबाच्या झाडांच्या लिंबोळ्या गोळा करण्याचे आणि त्यापासून अर्क तयार करण्याचे नियोजन करावे. त्यासाठी महिला बचत गट आणि प्रयोगशील शेतकऱ्यांना प्रशिक्षणाचे नियोजन करावे
- लिंबोळी अर्काचा वापर कसा व केंव्हा करावा याबद्दल माहिती द्यावी.
- लिंबोळी अर्काचे मोठ्या प्रमाणात उत्पादन करण्यासाठी प्रकल्प गावातील शेतकरी/ **महिला गटांना प्रकल्पामार्फत अनुदान** देय असल्याचे सांगून त्यासाठी आवश्यक निकष व कागदपत्रे यांची माहिती द्यावी.

५. जमिनीची सुपीकता वाढविण्यासाठी नियोजन करणे

- गावातील जमिनीची सुपीकता कशी आहे याबाबत **सुपीकता निर्देशांकाच्या** सहाय्याने सविस्तर माहिती देण्यात यावी.
- ज्या शेतकऱ्यांनी मातीची तपासणी करून घेतली आहे त्यांचेपैकी एका शेतकऱ्याचे विश्लेषण अहवालाचे वाचन करावे आणि त्यामधील **सॅद्रिय कर्ब** व इतर घटकाची उपलब्धता किती आहे याबद्दल चर्चा करावी. त्यावरून खरीपातील पिकाला किती खत द्यावयाचे याबाबत मार्गदर्शन करावे.
- सॅद्रिय कर्बाचे महत्व सांगून त्यामध्ये वाढ करण्यासाठी कोणते उपाय करावयाचे याबद्दल माहिती द्यावी. या उपायांमध्ये पिकाखालील जमिनीसाठी शून्य मशागत, तणांच्या मुळांचा वापर (तणनाशके वापरल्याने हे शक्य होते), सॅद्रिय पदार्थांचा वापर, हिरवळीच्या खतांचा वापर ही तंत्रे उपयुक्त ठरतात.
- पिकासाठी आवश्यक जैविक आणि सॅद्रिय खते घरच्या घरी तयार करण्यासाठी माहिती द्यावी आणि त्यासाठी महिला बचत गट तसेच प्रयोगशील शेतकऱ्यांना प्रशिक्षणाचे नियोजन करावे.
- **सॅद्रिय निविष्ठा उत्पादनासाठी** प्रकल्पामार्फत देय अनुदानाची माहिती देऊन त्यासाठी प्रकल्पाच्या डीबीटी पोर्टलवर अर्ज करण्याबाबत माहिती द्यावी.
- तसेच यासाठी प्रकल्प गावातील शेतकरी/ महिला गटांना देखील अनुदान देय असल्याचे सांगून त्यासाठी आवश्यक निकष व कागदपत्रे यांची माहिती द्यावी.

- हवामान अनुकूल तंत्रज्ञानाच्या अधिक माहितीकरिता प्रकल्पाचे वेबसाईटला (mahapocra.gov.in) भेट देण्यासाठी तसेच कृषि सहाय्यकाचे व्हाटस अप ग्रुपमध्ये सहभागी होण्यासाठी आवाहन करावे.

६. हवामान अनुकूल वाणांचे बिजोत्पादन घेणे/ बियाणे बँक तयार करण्याविषयी विषयाची मांडणी आणि आराखडा तयार करणे

- प्रकल्पाने निर्गमित केलेल्या शेतीशाळा तसेच बिजोत्पादन मार्गदर्शक सुचानामधील हवामान अनुकूल वाणांची माहिती द्यावी. याशिवाय कृषि विद्यापीठ/ कृषि विज्ञान केंद्र महाबीज/ शेतकरी उत्पादक कंपनीकडून एखाद्या नवीन वाणाचे पायाभूत बियाणे उपलब्ध होणार असल्यास त्याबद्दल देखील माहिती द्यावी.
- पिकनिहाय व वाणनिहाय बिजोत्पादन कार्यक्रमाचे नियोजन करावे आणि बीज प्रमाणीकरण यंत्रणेकडे नोंदणीची तयारी करून घ्यावी.
- हवामान अनुकूल वाणांचे बिजोत्पादन करण्यासाठी प्रकल्पामार्फत देय अनुदानाची माहिती देऊन त्यासाठी प्रकल्पाच्या डीबीटी पोर्टलवर अर्ज करण्याबाबत आवाहन करावे.
- मागील हंगामातील प्रमाणित अथवा सत्यप्रत बियाणे वापरून घेतलेल्या पिकाचे या वर्षी लागवडीसाठी बियाणे राखून ठेवले असल्यास त्याची माहिती इतर शेतकऱ्यांना द्यावी.
- घरच्या घरी बियाणे तयार केलेले असल्यास किंवा राखून ठेवले असल्यास त्यामुळे होणाऱ्या फायद्यांविषयी चर्चा करावी. अशा प्रकारे राखून ठेवण्यात येणारे बियाणे सुरक्षित राहण्यासाठी घ्यावयाच्या उपायांची माहिती द्यावी.
- राखून ठेवण्यात येणारे बियाणे एकत्रित ठेवल्यास असा बियाणे साठा म्हणजेच बियाणे बँक तयार करण्याविषयी नियोजन करावे.
- काही स्थानिक वाण हवामानातील बदलास सक्षम असतात . अशा वाणांची माहिती घेऊन ते जतन करण्यासाठी नियोजन करावे.

७. पड जमिनीवर, नदी/ नाला काठावर बांबू, इतर वनझाडे तसेच फळबाग लागवडीचे आणि जैविक कुंपण तयार करण्याचे नियोजन

- नकाशाच्या आधारे तसेच चर्चेद्वारे गाव शिवारामध्ये असलेल्या पड जमिनीवर, माळरानावर तसेच बांधावर बांबूसह स्थानिक वृक्षांची (लिंबू, करंज, कवठ, जांभूळ, घायपात, इ.) लागवड करण्यासाठी नियोजन करावे.
- गाव शिवारातून वाहणाऱ्या ओघळ, ओढा, नाला किंवा नदीच्या काठावर मोकळ्या पट्ट्यात बांबू लागवडीचे नियोजन करावे याशिवाय इतरही स्थानिक झुडपांची / झाडांची लागवड करण्यासाठी गावकऱ्यांना प्रवृत्त करावे.

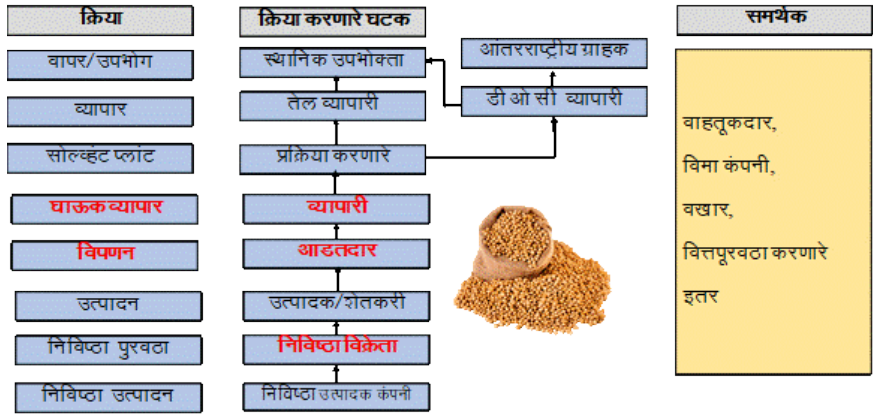
- गावाच्या बाजूस वनक्षेत्र असेल तर जंगली प्राण्यांचा उपद्रव असू शकतो हे लक्षात घेऊन त्या बाजूस **गुरे प्रतिबंधक चर** आणि **बांबू व काटेरी झुडपांची** (चिलार इ.) दाट लागवड करण्याचे नियोजन करावे. यालाच जैविक कुंपण देखील म्हणतात.
- वृक्ष लागवडीचा समग्र आराखडा तयार करून लागवड केलेल्या झाडांचे संगोपन करण्यासाठी शेतकरी/ महिला बचत गटांचे सहकार्य घेण्याबाबत बैठकीत नियोजन करावे.
- पिकाखालील हलक्या प्रतीच्या तसेच पड जमिनीवर औषधी / सुगंधी वनस्पतींची तसेच चारा गवतांची लागवड करण्याबाबत मार्गदर्शन करावे.
- फळबाग लागवडीचे फायदे अनुभवत असलेल्या शेतकऱ्यांकडून माहिती घ्यावी आणि आणखी कोणती फळझाडे लावायची याचे नियोजन करावे. पाण्याची कमतरता असलेल्या शेतकऱ्यांनी **कमी पाणी लागणारी कोरडवाहू फळझाडे** लावावी यासाठी मार्गदर्शन करावे आणि लागवडीचा आराखडा तयार करावा.
- खारपान पट्ट्यामध्ये तसेच इतर ठिकाणी काळ्या तसेच मध्यम ते खोल जमिनीवर फळझाडांची लागवड **वरंब्यावर** करण्याबाबत तांत्रिक माहिती द्यावी.
- वैयक्तिक जमिनीवर वृक्षलागवड, बांबूलागवड आणि फळझाडे लागवडीसाठी प्रकल्पामार्फत उपलब्ध अनुदानाबाबत माहिती द्यावी आणि त्यासाठी **प्रकल्पाच्या डीबीटी पोर्टलवर अर्ज** करण्याचे आवाहन करावे.
- सर्वजनिक जमिनीवर वृक्षलागवड आणि बांबूलागवडीसाठी **प्रकल्पामार्फत उपलब्ध अनुदानाबाबत माहिती देऊन ग्रा. कृ. सं.समितीमार्फत** सदर काम करण्यासाठी अवलंब करावयाच्या कार्यपद्धतीविषयी माहिती द्यावी.

८. शेतमालाची विक्री व्यवस्था आणि शेतमालाची मूल्यवृद्धी याबाबत नियोजन करणे

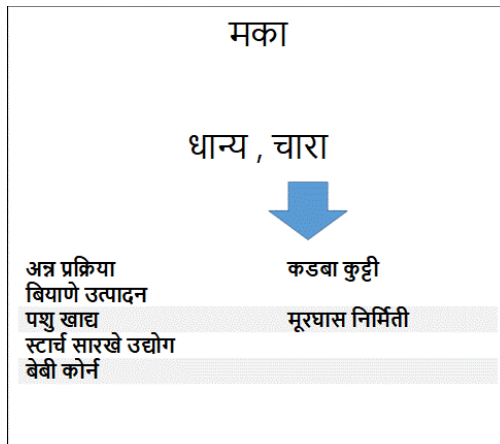
- गावातल्या अस्तित्वात असलेल्या पीक रचनेचा आणि विकेल ते पिकेल ह्या संकल्पनेनुसार नियोजित केलेल्या पीक रचनेचा अभ्यास करून अस्तित्वातील मूल्यवृद्धी साखळी कशी बळकट करता येईल किंवा नवीन साखळीचा विकास कसा करता येईल ह्याची चर्चा घडवून आणावी
- मूल्य साखळ्या म्हणजे काय? ह्याची उदाहरणासह माहिती द्यावी जेणेकरून विचारांना, चर्चेला आणि पर्यायाने नियोजनाला गती मिळेल
- शेतमाल मूल्य साखळी विकासाच्या अनुषंगाने नियोजन प्रक्रियेमध्ये आणि गाव आराखड्यामध्ये उपलब्ध माहितीवर चर्चा करावी, उदाहरणार्थ --
  - बाजार पेट कुठे उपलब्ध आहे? गावामध्ये कोणते लघु उद्योग, गृह उद्योग उपलब्ध आहेत

- गावातल्या गटांना किंवा/शेतकरी कंपनीला त्यांच्या कृषी व्यवसायासाठी कोणत्या कच्च्या मालाची आवश्यकता आहे , मागणी आहे ? ही मागणी काय स्वरूपात आणि किती प्रमाणात आहे? कोणत्या वाणाच्या मालाला मागणी आहे?
  - गट/ कंपनी कोणता नवीन उद्योग उभा करणार आहेत? त्यासाठी कोणता माल आवश्यक आहे ? त्याकरिता कोणकोणत्या योजनांमधून अर्थ सहाय्य उपलब्ध होऊ शकणार आहे ?
  - उपरोक्त बाबींचा विचार करून मुल्य वृद्धी साखळ्यांचे नियोजन करण्यास ग्रामस्थांना मदत करावी
  - प्रकल्पातील गट/कंपनीच्या व्यवसायाभिमुख कृषी प्रकल्पांना ६० टक्के पर्यंत अर्थसाहाय्य दिले जाते त्याची माहिती द्यावी तसेच विविध कृषी व्यवसाय ह्यांची माहिती द्यावी. उदाहरणार्थ औजार बँक, गोदाम, प्रक्रिया केंद्र इ.
- याशिवाय गावात नाविन्यपूर्ण व्यवसाय घेता येतील का ह्याविषयी चर्चा करावी — उदाहरणार्थ — महिला बचत गटामार्फत भाज्या निर्जलीकरण व्यवसाय .
- उदाहरण -१ सोयाबीन मूल्य साखळी

विद्यमान सोयाबीन मूल्य साखळी

२. मका मूल्यसाखळी

• बैठकीनंतर तयार करावयाचा खरीप पीक नियोजन आराखडा

हंगाम नियोजनाच्या बैठकीचा उद्देश संबंधित गावचा पीक नियोजनाचा, वृक्ष व फळबाग लागवडीचा, हवामान अनुकूल तंत्रज्ञान अवलंब करण्याचा आणि उत्पादित होणाऱ्या शेतमालाच्या विक्री व मूल्यवृद्धीचा आराखडा तयार करणे असा असल्याने बैठकीमध्ये पुढीलप्रमाणे आराखडा प्रपत्रे तयार करावीत.

१. खरीप २०२१ साठी हंगामी पिकांचे नियोजन- गाव: तालुका: जिल्हा:

अ.क्र.	पिके	नियोजित क्षेत्र (हे.)	अ.क्र.	पिके	नियोजित क्षेत्र (हे.)

२. सन २०२१ साठी फळपिके आणि वृक्ष लागवडीचा आराखडा- गाव: तालुका: जिल्हा:

अ.क्र.	पिके	नियोजित क्षेत्र (हे.)	अ.क्र.	पिके	नियोजित क्षेत्र (हे.)

३. हवामान अनुकूल तंत्रज्ञान अवलंब करण्याचा आराखडा- गाव: तालुका: जिल्हा:

अ.क्र.	तंत्रज्ञान	नियोजित क्षेत्र (हे.)	अ.क्र.	तंत्रज्ञान	नियोजित क्षेत्र (हे.)
१	सर्व खरीप पिकांचे सुधारित/संकरित/बीटी वाणांचा वापर		८	सुपीकता निर्देशांकानुसार खतांचा वापर	
२	जैविक खताची बीजप्रक्रिया		९	पावसामध्ये खंड पडल्यास संरक्षित ओलिताची सुविधा	
३	बीबीएफ यंत्राद्वारे पेरणी		१०	पावसामध्ये खंड पडल्यास तुषार पद्धतीने सिंचन	
४	पट्टापेर पद्धतीने पेरणी		११	लिंबोळी अर्काचा वापर	
५	शून्य मशागत पद्धतीने पेरणी		१२	हवामान अनुकूल वाणांचे बिजोत्पादन	
६	कंटूर पद्धतीने पेरणी		१३	फळबागांच्या मुळांच्या परिघात सिंचन पद्धतीचा अवलंब	
७	आंतरपीक पद्धतीचा अवलंब		१४		

४. विहिरींच्या पुनर्भरणाचा आरखडा

अ.क्र.	विहीरधारकाचे नाव	सर्व्हे / गट क्र.	अ.क्र.	विहीरधारकाचे नाव	सर्व्हे / गट क्र.

५. उत्पादित शेतमालाची विक्रीव्यवस्था व मूल्यवृद्धीचा आरखडा- गाव: तालुका: जिल्हा:

अ.क्र.	पिके	अपेक्षित उत्पादन (मे.टन)	विक्रीसाठी अपेक्षित शेतमाल (मे.टन)	विक्रीसाठी व्यवस्था	प्रक्रिया / मूल्य वृद्धीसाठी शेतमाल (मे.टन)	प्रक्रिया / मूल्य वृद्धी साठी प्रस्तावित गट/कंपनी

- बैठकीसाठी खर्चाची तरतूद
खरीप हंगाम नियोजन बैठकीसाठी चहापानवरील खर्च ग्राम कृषि संजीवनी समितीकडील उपलब्ध निधीतून भागविण्यात यावा.
- बैठकांचे सनियंत्रण
खरीप हंगामाच्या नियोजनासाठी सदर बैठकांचे महत्व लक्षात घेऊन विभाग, जिल्हा, उपविभाग आणि तालुका स्तरावरून सदर बैठकांचे सनियंत्रण करण्यात यावे. सर्व बैठकांचे नियोजन आणि प्रत्यक्ष अंमलबजावणीच्या नोंदी प्रकल्पाचे प्रशिक्षण ॲपमध्ये (Training App) घेण्यात याव्यात.

सनियंत्रण अधिकारी	नियोजन बैठकांची तपासणी
विभागीय कृषि सहसंचालक	१ गाव प्रति उपविभाग
जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी	१ गाव प्रति तालुका
उपविभागीय कृषि अधिकारी	१ गाव प्रति गावसमूह (क्लस्टर)
तालुका कृषि अधिकारी	२ गावे प्रति गावसमूह (क्लस्टर)
प्रकल्प विशेषज्ञ- कृषि/ कृषि व्यवसाय/ मनुष्यबळ विकास	२ गावे प्रति गावसमूह (क्लस्टर)
प्रकल्प सहाय्यक (उपविभागीय कृषि अधिकारी)	२ गावे प्रति गावसमूह (क्लस्टर)

गाव निहाय बैठकांचा अहवाल सारांश स्वरूपात जिल्हास्तरीय खरीप नियोजन बैठकीत तसेच जिल्हास्तरीय समन्वय समितीच्या बैठकीत सदर करण्यात यावा.

प्रकल्प संचालक

नानाजी देशमुख कृषि संजीवनी प्रकल्प मुंबई